

Ολυμπία Βρακοπούλου, «Εισαγωγή»

(για το έργο *Φυσιολόγος*)

Ο *Φυσιολόγος* συγκεντρώνει, σε μικρά κεφάλαια, τις τόσο προσφιλείς στο μεσαιωνικό αναγνωστικό/ακροαματικό κοινό ιστορίες ζώων. «Φυσιολόγος» είναι ο ερευνητής της φύσης, αυτός που παραθέτει το αρχικό φυσιογνωστικό υλικό πάνω στο οποίο δομείται το έργο (Beck 1999, 74), όμως η λέξη σημαίνει και το σύγγραμμα που περιέχει τις ιστορίες αυτές.

Η δική μας εκδοχή αποτελείται από ανομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους, με κάποιες παρεμβολές πεζού κειμένου, και χωρίζεται σε 48 μικρά "κεφάλαια". Το καθένα από αυτά είναι αφιερωμένο σε κάποιο ζώο, είτε πραγματικό είτε μυθικό, και περιλαμβάνει την παρουσίαση-περιγραφή του ζώου και την «αναγωγή», δηλαδή τον συμβολισμό που φέρει το καθένα, καθώς και τη σύνδεσή του με τη θρησκεία και τον ανθρώπινο βίο. Το ζωικό βασίλειο αποτελεί εδώ μια πλούσια πηγή έμπνευσης ηθικών διδαγμάτων, θρησκευτικών συμβόλων αλλά και θεολογικών ερμηνειών της συμπεριφοράς των ζώων (Mango 1988, 212-213). Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν υπάρχει κάποιο είδος ταξινόμησης, ούτε κάποια σειρά στην παρουσίασή τους: ο ελέφαντας, το λιοντάρι, η αρκούδα, η οχιά, η χελώνα, το περιστέρι, ο κένταυρος, ο μονόκερως, παρουσιάζονται χωρίς διάκριση (Μητσάκης 1973, 142).

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να επισημανθεί το μεγάλο ενδιαφέρον που έδειχνε ο άνθρωπος του Μεσαίωνα, σε Ανατολή και Δύση, για ζώα τα οποία δεν υπήρχαν στο περιβάλλον του. Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχουν πολλές αναφορές στη μεσαιωνική γραμματεία σε ζώα υπαρκτά, όπως ο ελέφαντας, η ζέβρα, τα εξωτικά πτηνά, αλλά και σε ζώα μυθικά, όπως ο μονόκερως, ο δράκος και ο φοίνικας, ιδωμένα υπό το πρίσμα της φαντασίας και του μυστηρίου (Mango 1988, 212-213). Έτσι, και ο κατάλογος των ζώων του *Φυσιολόγου* είναι πλούσιος και πολυποίκιλος: εκτός από τους προαναφερθέντες, πραγματικούς και μυθολογικούς, εκπροσώπους του ζωικού βασιλείου, δίπλα σε οικεία για τους κατοίκους του ελληνικού χώρου

πλάσματα, περιλαμβάνει και περισσότερο εξωτικά ζώα, όπως η στρουθοκάμηλος, η μαγκούστα («ιχνεύμων»), ο πάνθηρας κλπ., αριθμώντας συνολικά 48 καταγραφές, όπως ήδη ειπώθηκε.

Ο *Φυσιολόγος* έλκει την καταγωγή του από τα αρχαία χρόνια· το αρχικό κείμενο πρέπει να γράφτηκε τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες στην Αλεξάνδρεια, σε ένα περιβάλλον ώσμωσης μεταξύ του ανατολικού μυστικισμού και του ελληνικού ορθολογισμού, του αρχαίου κόσμου και του χριστιανισμού (Μητσάκης 1973, 141). Έτσι, εκτός από τις γνώσεις και τις πληροφορίες που προσφέρει, συγχέει την αρχαία επιστημονική γνώση με τις λαϊκές δεισιδαιμονίες και τη θρησκευτική πίστη. Από την αρχαιότητα υπήρξε εξαιρετικά αγαπητό ανάγνωσμα, ωστόσο στη διάρκεια του Μεσαίωνα απέκτησε «παγκοσμιότητα» (Beck 1999, 74), όπως φαίνεται από το πλήθος των χειρογράφων και των μεταφράσεων.

Πρόκειται για ένα έργο που γνώρισε πολλές διασκευές, ακριβώς λόγω του ότι αποτελούσε κοινό πνευματικό κτήμα για ένα μακρό χρονικό διάστημα και ο κάθε αντιγραφέας άδραχνε την ευκαιρία να το διαμορφώσει εκ νέου και να το διαφοροποιήσει (Beck 1999, 75). Στην πρώτη του μορφή, η οποία ίσως διατηρεί σχέσεις με ένα έργο του 3ου π.Χ. αιώνα, τα *Φυσικά* κάποιου Βώλου από τη Μένδη της Αιγύπτου, του οποίου το κείμενο επενδύθηκε αρχικά με στοιχεία από εβραϊκές και στη συνέχεια από χριστιανικές πηγές, παρουσιάζονται πενήντα πραγματικά ή μυθικά ζώα, φυτά ή είδη λίθων με όλες τους ιδιότητες, πότε επιστημονικά αδιάβλητες πότε μυθώδεις, και ερμηνεύονται με έναν τρόπο χαρακτηριστικά αλληγορικό, σε συνάφεια με τον Χριστό και τους χριστιανούς, τον διάβολο και τη χριστιανική ζωή.

Η χριστιανική αυτή διασκευή του έργου (I) γράφτηκε κατά το β' μισό του 4ου μ.Χ. αιώνα (κάποιοι υποστηρίζουν και μια πρωιμότερη χρονολόγηση στον 2ο αι.) και σώζεται σε πάνω από εικοσιπέντε χειρόγραφα με σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ τους· σημαντικότερο από όλα θεωρείται ο κώδικας Pierpont Morgan 397 της Νέας Υόρκης, ο οποίος αποτελεί συνάμα και τον παλαιότερο μάρτυρα του κειμένου, με αναγωγή στα τέλη του 10ου ή τις αρχές του 11ου αιώνα. Κατά τον αιώνα αυτό πιστεύεται ότι εμφανίζεται και η βυζαντινή παραλλαγή (II), που μπορεί και να ανάγει τα πρώτα ίχνη

της στον 5ο-6ο αιώνα. Από το κείμενο αυτό παραλείπονται πλέον τα φυτά και οι πέτρες, ενώ άλλα, καινούρια, είδη ζώων εισάγονται. Εξάλλου, γίνεται προσπάθεια για εναρμόνιση της γλώσσας με την κοινή της εποχής και, επιπλέον, εμφανίζονται κάποια δημοτικιστικά στοιχεία (Beck 1999, 75).

Ανάμεσα στις υπόλοιπες διασκευές του *Φυσιολόγου* συγκαταλέγεται και η ομάδα του Ψευδο-Βασιλείου (III), η οποία απαρτίζεται από έντεκα χειρόγραφα του 17ου αιώνα που βρίσκονται στο Άγιο Όρος: είναι λίγο μεταγενέστερη από τη βυζαντινή παραλλαγή και γραμμένη σε πιο καλλιεργημένη γλώσσα, επηρεασμένη από το εκκλησιαστικό ιδίωμα της εποχής. Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε και την ιταλική ομάδα, με σπουδαιότερο τον κώδικα Vat. Chris. R IV11 του 13ου αιώνα (Beck 1999, 76).

Γενικά, η διάδοση και απήχηση του έργου υπήρξε τεράστια, τόσο εντός όσο και εκτός των ορίων της ελληνικής γλώσσας. Για παράδειγμα, από τον *Φυσιολόγο* επηρεάζονται και αντλούν πληροφορίες και υλικό έργα, όπως η *Διήγησις παιδιόφραστος των τετραπόδων ζώων* του 14ου αιώνα, άγνωστου συγγραφέα, και η *Συνάθροιση από τα βιβλία των παλαιών φιλοσόφων*, γραμμένη γύρω στα 1568 από τον Δαμασκηνό Στουδίτη, επίσκοπο Λιτής και Ρενδίνης (βλ. Moennig 2005, 271-273), ενώ, ως συνέχεια της *Συνάθροισης*, κυκλοφόρησε ενοποιημένος στα τέλη του 16ου και στις αρχές του 17ου αιώνα ένας *Φυσιολόγος* με το όνομα του Επιφανίου Σαλαμίνας (Moennig 2007, 2321). Άλλωστε, το αρχικό κείμενο, αυτό της χριστιανικής, προβυζαντινής παραλλαγής (I), στάθηκε ο προκάτοχος ενός νέου λογοτεχνικού είδους, των ιδιαίτερα δημοφιλών «Φυσιολόγων» ή, σωστότερα, των «βιβλίων για τα ζώα» (Bestiaria) του δυτικού Μεσαίωνα, ενώ γνώρισε αλληπάλληλες μεταφράσεις και διασκευές σε ένα αξιοσημείωτο εύρος γλωσσών, από την Ανατολή έως τη Δύση (Beck 1999, 76).

Κατά καιρούς έχουν εκδοθεί διάφορες παραλλαγές του κειμένου, ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, όταν και η δημόσια γραμματεία άρχισε να απασχολεί συστηματικά τους φιλόλογους. Από τις πρώτες εκδόσεις, ξεχωρίζει εκείνη του γάλλου βιβλιογράφου και νεοελληνιστή Legrand (1873), η οποία είναι η πηγή της

δικής μας ανθολόγησης και αποτελεί, όπως ήδη ειπώθηκε, μια ποιητική παραλλαγή. Από τις υπόλοιπες, αναφέρουμε την έκδοση του Sbordone (1936), που πραγματοποιεί ένα μεγαλεπήβολο εγχείρημα εκδίδοντας συνολικά πάνω από εβδομήντα χειρόγραφα, καθώς και την παρουσίαση του Καϊμάκη (Kaimakis 1974) ως μία από τις πιο πρόσφατες.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Beck 1999

Hans-Georg Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας*, μτφρ. Νίκη Eideneier, ΜΙΕΤ, Αθήνα ³1999, σ. 74-77.

Mango 1988

Cyril A. Mango, *Βυζάντιο: η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988.

Μητσάκης 1973

Κάρολος Μητσάκης, *Εισαγωγή στη νέα ελληνική λογοτεχνία: πρωτονεοελληνικοί χρόνοι. Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1973.

Moennig 2005

Ulrich Moennig, «Η συνύπαρξη κειμένων σε σύμμεικτους κώδικες, τα περικείμενά τους και η πρόσληψη: η περίπτωση της *Συνάθροισης* του Δαμασκηνού Στουδίτη», *Κωδικογράφοι, συλλέκτες, διασκευαστές, και εκδότες: χειρόγραφα και εκδόσεις της όψιμης βυζαντινής και πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα, 23-26 Μαΐου 2002, προς τιμήν των Hans Eideneier και Arnold van Gemert*, επιμ. David Holton & Τίνα Λεντάρη & Ulrich Moennig & Peter Vejleskov, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σ. 251-273.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, ΜΙΣ:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ολυμπία Βρακοπούλου, «Εισαγωγή» (για το έργο *Φυσιολόγος*)

Moennig 2007

Ulrich Moennig, «Φυσιολόγος», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 2321-2322.